

Avtor spravlja preseljevanje narodov v zvezo z gozdovi in tedaj še ne dokončno uveljavljeno trajno naselitvijo. Poudarja pomen zgodnesrednjeveških teritorialnih zemljiških gospodstev pri kolonizaciji, ki je pri nas potekala večinoma s krčenjem gozdov. Opisuje tudi trajno konfliktno razmerje med zemljiškimi gospodstvi in naseljenci glede skupnih »gmajnskih gozdov,« ki so si jih v začetku lastila gospodstva predvsem zaradi nemotenega lova, pozneje tudi zaradi lesa, ko je ta postal pomemben energetski vir in surovina za protoindustrijske obrate pridobivanja soli, fužinarstvo, rudarstvo, steklarstvo in kot prodajna surovina sam na sebi za nastajajoča mesta. Omenjeni konflikti, ki so lahko dobivali tudi resen obseg, so nastali zato, ker ni bilo praktično nikoli in nikjer jasno dokončno opredeljeno in uveljavljeno, ali so gozdovi srenjski ali gospodstveni. Po zgodovinskem nastanku so bili obojni, odvisno pa je bilo od razmerja sil, katera opcija je v določenem času prevladala. Obe stranki sta druga drugi spodbijali pravice. Ti konflikti so se rešili šele v drugi polovici prejšnjega stoletja s separacijo kmečkih in gospodstvenih gozdov. Pri nas skuša gozdarska stroka z izdajanjem gozdnih redov iz različnih obdobj, kar je samo na sebi koristno in upravičeno, uveljaviti stališče gospodstev, kar gre stroki v prid še zdaj, zgodovinsko pa ni bilo res. Razlogov za to v tem kratkem prikazu seveda ne moremo navajati.

Čeprav zajema Küstrova »Zgodovina gozdov« Evropo in Malo Azijo, pa je razumljivo največ pozornosti namenjeno Srednji Evropi in tako velja večina zapisanega tudi za naše razmere. Poglavitj Prve kmetijske kulture in prva krčenja gozdov, Gozdovi srednjeveških vasi, Mestni gozdovi, Gozdovi kot predmet sporov različnih interesov in »totalna država« tudi kak naš kritični gospodarski zgodovinar ne bi mogel napisati bistveno drugače.

Opisane so prve nemške gozdarske šole iz 18. stoletja in prvi po sedanji klasifikaciji višješolski študiji gozdarstva na akademijah ter prva predavanja gozdarskih disciplin na univerzah. Na gospodstvih ukinjenih samostanov pri nas je konec 18. in v začetku 19. stoletja delovalo nekaj takih strokovnjakov, ki so k nam v veliko nezadovoljstvo podložnikov uvajali tako imenovano »nemško šolo« golosekov in nato zasajevanja sadik, proti dotlej običajni prebiralni sečnji, ki se je do zdaj obdržala v gozdovih kmečkih gozdnih posestnikov. Kot eksponenti gospodstev in tujci so bili ustrezno osovraženi.

Kot zanimivost naj še omenim, da se je teorija, vendar le teorija in ne nujno tudi praksa o trajnostnem gospodarjenju v gozdovih, zdaj preselila tudi na področje splošnega narodnega gospodarstva in je bila kot vodilo za gospodarjenje na svetu sprejeta tudi na naravovarstvenem vrhu v Rio de Janeiru leta 1992.

Obravnavana knjiga je nadvse odlično delo. Menim le, da je pisec nekoliko medlo obravnaval tako imenovano »pomanjkanje lesa« zlasti v 18. stoletju, ki so ga zainteresirani stilizirali kot energetsko krizo, primerljivo z naftno krizo v naših sedemdesetih letih. Ni pa to bilo nikakršno pomanjkanje lesa na sploh, temveč transportni problem. Drevja oz. lesa je zmanjkalo le blizu mest, glažut, fužin, solnih rudnikov in fužin, prevoz iz oddaljenih krajev, kjer je bilo lesa na pretek, se za tako voluminozno surovino, kot je les, preprosto ni izplačal. Toda to je le majhna pomanjkljivost v primerjavi z odlično celoto.

Jože Maček

Ludwig Steindorff, *Das Speisungsbuch von Volokolamsk. Eine Quelle zur Sozialgeschichte russischer Klöster im 16. Jahrhundert.* Köln : Böhlau, 1998. LX + 388 strani. (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B: Editionen. Neue Folge ; 12).

Objava teksta obedne knjige iz pravoslavnega samostana Volokolamsk, ki leži 120 kilometrov zahodno od Moskve, je rezultat večletnega ukvarjanja Ludwiga Steindorffa in njegovih sodelavcev z vprašanjem, kako so v moskovski Rusiji ohranjali spomin na mrtve. Pri svojih raziskavah so se med drugim naslonili na specifični vir, t.i. *kormovaja knjiga*, ki vsebuje koledarično urejen tekst; ta prikazuje in predpisuje hrano ter pijačo, ki jo je samostanska skupnost zaužila na dan obletnice smrti premožnega dobrotnika samostana. Navada temelji na predstavi v pravoslavni cerkvi, da pokojnik tako rekoč posthumno povabi menihe na gostijo, ti pa kot povračilo za pogostitev izrekajo priprošnje za svojega dobrotnika. Ob pripravi računalniške baze, ki bi vsebovala podatke o ustanoviteljih,

dobrotnikov in drugih podrobnostih iz treh ruskih samostanov iz 16. stoletja, se je izkazalo, da je obedna knjiga iz Volokolamska izredno zanimiv tekst. Besedilo je po Steindorffovem mnenju bogat vir za prozopografijo moskovske Rusije v 16. stoletju, posreduje vpogled v vsakdanje življenje in praznovanje v samostanu preko celotnega leta, vsebuje bogate podatke za zgodovino monastične prehranjevalne kulture kot zgodnje oblike socialnega discipliniranja in kaže na genetične ter strukturalne podobnosti meništva v vzhodni in zahodni cerkvi. Tekst predstavlja tudi izsek iz obsežnega, vendar do sedaj slabo urejenega fonda virov o organiziranosti spominjanja na mrtve in je hkrati pomemben vir za topografijo Josifovega samostana in obsežna zakladnica za leksiko stare rusčine ter je s svojo notranjo organiziranostjo in funkcionalno povezanostjo z ostalimi knjigami ter listami zgovorna priča o razširjenosti pragmatične pismenosti v Rusiji 16. stoletja.

Kot se spodobi za znanstveno edicijo, spremlja objavljeni tekst obsežna Steindorffova študija. V njej je najprej podal kratko zgodovino Josifovega samostana, ki sta ga leta 1479 skupaj ustanovila knez Boris Vasiljevič iz Volokolamska in menih Josif. Po slednjem se je v virih samostan običajno tudi imenoval Josifov samostan. Ker je obedna knjiga sestavni del *obichodnika*, neke vrste pravoslavne verzije zahodnoevropskega samostanskega *consuetudo*, kjer so zapisani običaji volokolamskega samostana, je Steindorff v naslednjem poglavju uvoda ta *obichodnik* tudi natančno predstavil. V prvih petih poglavjih *obichodnika* je opisana samostanska ureditev glede zvonov, molitve, sveč in umrlih bratov. Obedna knjiga predstavlja šesto in hkrati najobsežnejše poglavje *obichodnika*. K temu poglavju spadajo še določbe o obrekljivih samostana, bolnih in o beraških samostanih za bolne. *Obichodnik* se končuje s poglavjem o službah, kjer so našteje samostanske funkcije in naloge. Daljše odlomke iz prvih petih poglavij *obichodnika* sta že leta 1869 objavila ruska zgodovinarja Gorski in Nevostruev, zato se je Steindorff odločil samo za izdajo obedne knjige in treh krajših odlomkov, ki ji sledijo.

Najpomembnejši del uvoda predstavlja poglavje o organiziranosti spominjanja na mrtve v Josifovemu samostanu. Zaradi zanimivosti in možne primerjave z ureditvijo na zahodu jo je smiselno natančneje predstaviti. V petem poglavju *obichodnika* je ob raznih liturgičnih določbah predpisano tudi vodenje različnih knjig, s katerimi so menihi urejali stopnje spominjanja na pokojne dobnike. Najpreprostejši način, da so si umrli pri menihih zagotovili spominjanje v njihovih priprošnjah, je bil vpis v večni sinodik (*večnyj sinodik*), ki je stal četrtno rublja. Vplačnik je bil za to vsoto vpisan v knjigo, iz katere so menihi brali imena preko celega dneva. Vpis, kot pove že ime samo, ni bil časovno omejen. Višja stopnja je bil vpis v dnevno listo (*povsednevnyj spisok*). Menihi so iz te liste brali ob določenih trenutkih dnevnega ciklusa, največkrat v okviru liturgije. Vpis v dnevno listo je bil časovno omejen in je stal en rubelj, če pa je bilo darovanih več kot 15 rubljev je vpis postal večer. Donatorji, ki so umrli kot bratje v samostanu, so bili vpisani v *bratski spisok*. Lista bratov je bila podobno kot dnevna lista brana ob različnih delih dneva. Poleg teh so obstajali še *pamjati roditel'skie*, v katere so bili vpisani vsi člani posamezne družine. Najvišja stopnja spominjanja je bil vpis v obedno knjigo (*kormovoj spisok*). Osebe, ki je darovala več kot 100 rubljev, so se menihi poleg branja večinoma v času večerne liturgije spominjali tudi pri obedu. Čeprav *obichodnik* tega ne navaja izrecno, domneva Steindorff, da so se dobniki, ki so se mu morali zahvaliti, da jim je s svojim darom omogočil obed, menihi spomnili na koncu hranjenja z zdravljivo v obliki molitve. Steindorff domneva, da so pri darovalcih, ki so umrli kot bratje v samostanu, menihi po večerni molitvi obiskali tudi njihov grob. S tem namreč pojasnjuje pogoste opise natančne lege grobov posameznih dobnikov.

Na podoben tristenjski sistem – dva spiska v okviru dneva in poseben spisek v okviru leta – ohranjanja spomina na mrtve dobnike lahko sicer, kot ugotavlja Steindorff, naletimo v številnih samostanih moskovske Rusije 16. stoletja. Če pa jih primerjamo po obsegu normativnih tekstov in ohranjenih ter uporabljenih zapiskov za ohranitev spomina na mrtve, se s samostanom v Volokolamsku ne more primerjati noben.

Na osnovi obedne knjige je v naslednjem poglavju uvoda rekonstruirana topografija samostana in njegov zunanji izgled. Zadnja poglavja uvoda je Steindorff namenil podatkom o posameznih rokopisih *obichodnika* (ohranjeni so trije, med njimi tudi avtograf ustanovitelja samostana Josifa) ter kratki predstavitvi načina izdaje teksta in prevoda. Uvod zaključuje pregled izdaj virov in literature, ki so uporabljeni v uvodni študiji, ter zemljevid današnjega obsega samostana in njegove zemljiške posesti v 16. stoletju, ko je bil samostan na višku svoje moči in vpliva.

Osrednji del knjige predstavlja izdaja obedne knjige. Vpisi se po bizantinskem začetku leta začnejo s prvim septembrom. Na levi polovici knjige je tekst v obliki faksimil, na desni strani je transkripcija v cirilici in nemški prevod teksta, ki ga je pripravil sam Steindorff. S tako ureditvijo je uporabnost knjige močno narasla, saj jo lahko uporabljamo tako za paleografske kot tudi za vsebinske študije. Zaradi sodobnega prevoda je tekst dostopen tudi nespecialistom za ruski jezik in zgodovino.

Knjiga se končuje s konkordanco oseb, ki se omenjajo v zvezi z ohranjanjem spomina na mrtve v Josifovemu samostanu, v samostanu Troice-Sergiev in v Kirillo-Belozerskem samostanu. Sledi ji še spisek v obedni knjigi navedenih grobov ter osebni in krajevni register, register samostanskih služb ter jedi, ki se omenjajo v izdanem tekstu.

Obedna knjiga daje bralcu izredno širok vpogled v vsakdanje življenje pravoslavnih menihov v 16. stoletju, za katero je značilno veliko vsebinsko bogastvo. Obdobje cerkvenega leta se je odražalo v samem ritmu življenja in prehranjevanja. Tako so menihi že ves teden pred velikim petkom bili deležni samo polovice kruha in osoljene juhe iz zelja, pili so lahko samo vodo. V petek je bil strogi post brez hrane, v soboto pa so dobili le malo kruha in medice. Velikonočni obed je bil prazniku primerno obilnejši. Po celonočnem bedenju in zapletenem liturgičnem obredu so se na mizi poleg hlebčkov in pšeničnega kruha znašli še tekoča kaša z vmešano smetano, ribe, po dve jajci in medica.

Izdaja obedne knjige volokolamskega samostana je vsekakor lep dosežek Ludwiga Steindorffa in njegovih sodelavcev. Zanimiva je ne samo za specialiste za vzhodnoevropsko zgodovino, ampak lahko po njej seže vsak zgodovinar. Marsikdo bo presenečeno ugotovil, da se na vzhodu skriva veliko več duhovnega bogastva, kot si »zahodno« usmerjeni Evropejci upajo priznati.

Janez Mlinar

Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes. Zbornik. Ptuj : Zgodovinski arhiv, 1998. 250 strani.

»Družbena prikrajšanost žensk, ki je značilna za zahodno civilizacijo, ima večtisočletne korenine, zato je namenjanje posebne pozornosti ženski in (v) izobraževanju – kot eni pomembnih sestavin celostnega ohranjanja družbenega reda vsekakor upravičeno.« Tako pravi Maca Jogan, ena izmed mnogih avtoric in avtorjev pričujočega zbornika, ki je izšel kot projekt Zgodovinskega arhiva Ptuj. Zbornik je prav posrečen poizkus interdisciplinarnega pristopa k tej problematiki, saj so v njem zbrani prispevki sociologov, psihologov, arhivistov, zgodovinarke in arheologinje. Torej prispevki iz različnih strok, ki to problematiko – vobče ali posebej za slovenski prostor in s poudarkom na mestu Ptuj – obravnavajo v obdobju od antike do danes.

Najprej se s prispevkom »Od dediščine do univerze« predstavi *Mojca Vojmer Gojkovič*, arheologinja iz Pokrajinskega muzeja na Ptuj. V prikazu razvoja šolstva v antiki poudari, da so šolski sistem, ki je zajel širši krog ljudi, izdelali šele Grki. Najprej v Sparti, kjer je bilo šolanje obvezno tudi za deklice; izobrazili so jih v zveste državljanke, katerih prva naloga je bila materinstvo in vzgoja otrok. Sočasno je bila v Srednji Evropi prva oblika šole znanje, ki so ga starejši pridobili s prenašanjem navad, tako imenovana dediščina. Rimljani so prevzeli grški način šolstva. Zasebne šole so postavile osnovo javnih, državnih šol v dobi cesarstva, kjer so bili učitelji najprej grški sužnji in kasneje izobraženi priseljenci. Po končani osnovni šoli, ki so jo obiskovali oboji, so le deklice iz boljših družin nadaljevale zasebno izobraževanje pod vodstvom učiteljev. Ženske iz cesarskih družin so imele zaradi svoje izobrazbe tudi velik vpliv na državno politiko (npr. Livija, žena cesarja Avgusta). Znano je, da so bile izobražene tudi prostitutke; z njimi so se Rimljani posvetovali o različnih bančnih in državnih poslih. Prihod Rimljanov v naše kraje pomeni tudi prihod razvitejše oblike civilizacije; keltsko pisavo so npr. zamenjali z bolj izpopolnjeno latinsko pisavo. Čeprav v Petovionii do danes niso zasledili podatkov o obstoju šol, lahko trdimo, pravi avtorica, da so gotovo obstajale in da so imele podoben način izobraževanja. Avtorica zaključuje svoj prispevek z orisom šolanja v zgodnjem srednjem veku; to se je odvijalo v samostanih in je bilo rezervirano za dečke. Ženske oz. deklice pa so se lahko za svojo izobrazbo zahvalile le srečnim naključjem oziroma bolj razsvetljenim staršem, pravzaprav očetu.